

Examen HAVO

2009

tijdvak 1
woensdag 27 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

tevens oud programma

filosofie

Dit examen bestaat uit 15 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 43 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Menselijke robots: utopisch of dystopisch?

Uit 'The Faber book of Utopias' blijkt dat de mensheid eeuwenlang ideeën heeft gekoesterd over een ideale samenleving. Alleen al in de 17e eeuw verschenen er in Europa ieder jaar minstens een paar utopieën. Utopieën zijn er in allerlei soorten en maten. Dat maakt het moeilijk om tot een sluitende definitie te komen van wat een utopie precies is.

Om tot een indeling te komen maakt Hans Achterhuis een onderscheid tussen sociale en technische utopieën en noemt hij van beide soorten de nodige kenmerken. Om te laten zien dat het lastig is om tot een 'wezensdefinitie' van utopieën te komen, doet hij een beroep op Ludwig Wittgenstein, die in dit verband gebruik maakt van de metafoor van familiegelekenissen.

- 3p **1** Leg uit welke kritiek Wittgenstein heeft op de mogelijkheid van het geven van wezensdefinities.
Pas deze kritiek toe op het begrip 'utopie' en maak daarbij gebruik van de metafoor van familiegelekenissen.

In veel utopieën spelen technische ontwikkelingen een belangrijke rol. Zo staat de technische wetenschap in 'Het Nieuwe Atlantis' (1627) van Francis Bacon in het teken van het vergroten van het menselijke geluk door de leden van 'Salomons Huis'.

Vier eeuwen later blijkt in onze tijd dat die technische wetenschappen daadwerkelijk een enorme invloed hebben op het dagelijks leven.

In sommige opzichten lijken we tegenwoordig te leven in de utopie van Bacon, waarin de drie doelen van de leden van Salomons Huis zijn bereikt met behulp van de techniek.

- 3p **2** Noem de drie doelen van de leden van Salomons huis, zoals die bij Bacon worden beschreven.
Geef bij elk van deze doelen een voorbeeld uit de hedendaagse samenleving waaruit blijkt hoe deze doelen zijn gerealiseerd.

Bacon beschouwt de natuur in 'Het Nieuwe Atlantis' dus als maakbaar.

Maar bij wat de mensen uit de natuur maken, tonen ze duidelijk hun afhankelijkheid van God. De dienstbaarheid van de natuur heeft bij Bacon dus een religieus fundament.

- 2p **3** Geef twee voorbeelden van handelingen waaruit blijkt dat het dienstbaar zijn van de natuur in 'Het Nieuwe Atlantis' een religieus fundament heeft.

Een technische ontwikkeling in onze samenleving die vele mensen tot de verbeelding spreekt, heeft te maken met de ontwikkeling van robots.

De eerste robots werden in de industrie gebruikt waar ze eindeloos mechanisch werk verrichtten.

Tegenwoordig worden ook op andere gebieden robots gebruikt: bij missies op de oceaanbodem, bij het werken in de buurt van vulkanen of bij onderzoek op de planeet Mars. Japanse bedrijven als Honda en Toyota ontwikkelen humanoïde of menselijke robots die kunnen assisteren bij huishoudelijke taken als deuren openen, de krant van de deurmat halen en het zetten van koffie of thee.

foto 1

Robot ASIMO van Honda

bron: Gadgetzon.nl

Duidelijk is dat robots in de toekomst tot steeds meer in staat zijn en een eigen leervermogen zullen bezitten. Bovendien gaan robots door de combinatie van levend weefsel en duurzame materialen uiterlijk steeds meer op mensen lijken. Maar andersom zijn mensen al veel kunstmatiger en robotachtiger geworden dan ze beseffen. In het alledaagse leven maken ze immers allang gebruik van machinale hulpmiddelen als pacemakers, kunstknieën en kunstheupen. Deze ontwikkeling is voor de Amerikaanse filosofe Donna Haraway de aanleiding om allerlei tegenstellingen, zoals tussen lichaam en geest of tussen machine en organisme, aan te vallen. In haar boek 'Een Cyborg Manifest' stelt zij:

tekst 1

Al vanaf de zeventiende eeuw werden machines tot leven gewekt – ze kregen een spookachtige ziel toegeschreven doordat ze konden praten of bewegen, of ter verklaring van hun gedisciplineerde ontwikkeling van mentale mogelijkheden. Omgekeerd konden organismen worden gemechaniseerd – teruggebracht tot een lichaam verstoken van geest. Zulke machine / organisme relaties zijn gedateerd, onnodig. Voor ons kunnen machines, in de verbeelding en in andere praktijken, protheses zijn, intieme componenten, vriendelijke zelden.

bron: Haraway, Een Cyborg Manifest, 1991

- 4p **4** Ben je het met Haraway eens dat de tegenstelling tussen machine en organisme gedateerd is?
Geef een argumentatie voor je antwoord waarin je duidelijk maakt wat deze tegenstelling inhoudt en verwerk daarbij de gegevens uit tekst 1.

Volgens de Britse specialist in kunstmatige intelligentie David Levy zullen de ontwikkelingen zover gaan dat robots in de toekomst zelfs onze vrienden of liefdespartners kunnen worden. Nu is het al zo dat sommige mensen verliefd kunnen worden op iemand via het internet, terwijl die 'iemand' een programma blijkt te zijn.

Bovendien blijkt uit sommige onderzoeken dat er hondenbezitters zijn die meer van hun honden houden dan van mensen. Als mensen, stelt Levy, liefde voor dieren kunnen voelen, dan zal dat zeker lukken voor robots.

foto 2

Robot Aibo ERS-70 van Sony

bron: www.avland.co.uk/sony/ers7/ers-7.htm

Zo'n robot kan de vorm hebben van een hond, zoals Aibo op foto 2, maar kan ook de vorm hebben van een mens.

tekst 2

Een robot kan uitstekend met een mens concurreren als liefdespartner. Gewenste karakteristieken – lengte, gewicht, oog- en haarkleur, wel of niet-besneden – kunnen in de fabriek worden meegegeven. En de robot kan de behoeftes van de partner beter vervullen dan een menselijke partner 'eenvoudigweg omdat een robot beter toegerust zal zijn om die behoeftes te herkennen, meer kennis zal hebben hoe ze te vervullen en gespeend is van egoïsme of andere neigingen die een liefdevolle, verzorgende houding in de weg staan.'

bron: Interview met David Levy in Vrij Nederland, 20 oktober 2007

Wat Levy voorspelt over de sociale functie van robots voor mensen lijkt in de buurt te komen van het gedachte-experiment van Robert Nozick over de 'ervaringsmachine'.

- 4p **5** Beschrijf in het kort het gedachte-experiment van Nozick.
Geef daarbij aan in hoeverre dit gedachte-experiment tot werkelijkheid wordt in de ontwikkeling van 'menselijke' robots zoals Levy die beschrijft.
Noem daarbij een overeenkomst en een verschil.

Het is de vraag of wat Levy hier beargumenteert ten aanzien van intieme relaties met robots moreel aanvaardbaar is. Worden hier geen morele grenzen overschreden?

Ook in technische utopieën wordt dit soort vragen aan de orde gesteld: wordt de natuur van de mens bepaald door zijn fysieke behoeften of door zijn fysieke tekorten en mogen deze tekorten worden gecompenseerd door wetenschappelijke en technische middelen? Mogen we zonder voorbehoud technische middelen aanwenden om aan onze behoeften te voldoen en gelukkiger te worden? Wat is geluk en wat zijn onze werkelijke behoeften? Het vraagstuk over onze werkelijke behoeften speelt in de geluksopvatting van Thomas More een grote rol. Hij maakt daarbij een onderscheid tussen echte en onechte behoeften.

- 4p **6** Beargumenteer in welk opzicht robots – zoals David Levy die beschrijft in tekst 2 – zouden passen in de gedachten van Mores Utopia en in welk opzicht robots daarin niet zouden passen.
Betrek bij je argumentatie het onderscheid dat More maakt tussen echte en onechte behoeften.

Bij het ontwerpen van utopieën wordt er altijd van uitgegaan dat de samenleving op de een of andere manier maakbaar is.

Maar de vraag daarbij was tot voor kort of de menselijke natuur zich wel zo gemakkelijk laat aanpassen of veranderen. Moderne ontwikkelingen in de biotechnologie laten echter zien dat het wel degelijk mogelijk is om de natuur van de mens aan te passen.

Dat roept onmiddellijk de principiële vraag op of we de menselijke natuur zomaar mogen aanpassen.

Francis Fukuyama heeft zich in verband met de biotechnologie daarover negatief uitgesproken. Het is de vraag of de argumenten die Fukuyama voor zijn standpunt ten opzichte van de biotechnologie aandraagt, ook gelden ten aanzien van de ontwikkeling van robots die sprekend op mensen lijken: humanoïde robots.

- 2p **7** Geef aan wat de opvatting van Fukuyama is over moderne ontwikkelingen in de biotechnologie, waarin de menselijke natuur wordt aangepast.

De ingenieurs van Salomons Huis in het 'Het Nieuwe Atlantis' van Bacon staan positief tegenover het verbeteren van de menselijke natuur. Dit roept de vraag op of technologische ontwikkelingen die ingrijpen in de menselijke natuur gezien moeten worden als utopisch of als dystopisch.

- 4p **8** Moet het produceren van humanoïde robots volgens jou als utopisch of dystopisch worden beschouwd?
Leg in je argumentatie uit in hoeverre je eigen opvatting over de menselijke natuur aansluit bij die van Bacon of Fukuyama.

Minority Report

Minority Report is een Amerikaanse sciencefiction film uit 2002, geregisseerd door Steven Spielberg. Een belangrijke rol is weggelegd voor Tom Cruise. De film laat een toekomstige wereld zien: het verhaal speelt zich af in 2054. Die wereld verschilt niet zo heel veel van de wereld van 2002, al komen er wel futuristische wapens en transportmiddelen in voor die gebruikelijk zijn in dit soort films.

Maar toch is er één heel groot verschil: in het jaar 2054 bestaat in de Amerikaanse stad waar het verhaal zich afspeelt, namelijk Washington, moord helemaal niet meer.

Men kan in 2054 namelijk in de toekomst 'schouwen': alle toekomstige 'schuldigen' worden door een politie-eenheid opgepakt en gestraft nog vóór ze hun misdaad hebben begaan. Zogenaamde 'Pre-Cogs', drie wezens die zeer getalenteerd zijn, vangen signalen op over moorden die nog niet gebeurd zijn en sturen die beelden door naar Pre-Crime-topman John Anderton, die vervolgens zijn politie-eenheid inzet om toekomstige moordenaars op te sporen. Het systeem werkt perfect: de Pre-Cogs vergissen zich nooit en moord vindt dus niet meer plaats in Washington. Als de overheid dan na zes jaar overweegt om het systeem ook nationaal te gaan toepassen, is Anderton meer dan ooit overtuigd dat Pre-Crime werkt.

Hij heeft geen reden om het systeem in twijfel te trekken, totdat het zich tegen hem zelf keert. De Pre-Cogs sturen hem namelijk een beeld van een opmerkelijke toekomstig moordenaar door: John Anderton zelf. Binnen 36 uur zal deze topman van de Pre-Crime afdeling dus zelf iemand vermoorden – die hij op dat moment nog niet eens kent. Nu hij op de huid gezeten wordt door zijn eigen eenheid, duikt Anderton onder in de hightech-stad Washington en gaat hij op zoek naar onvolkomenheden in het systeem dat hij de afgelopen zes jaar zo trouw is geweest.

Uiteindelijk lukt hem dat en worden de Pre-Cogs bevrijd en de Pre-Crime afdeling opgeheven.

Minority Report is een film die zich afspeelt in het jaar 2054 en gaat over het terugdringen van de criminaliteit door de Pre-Cogs, wezens die een moord kunnen voorspellen. De naam 'Pre-Cog' is afgeleid van pre-cognitie; dit betekent letterlijk 'vóór-het-denken of voor de kennis'.

Men onderscheidt over het algemeen twee soorten utopieën: de sociale en de technische.

3p **9** Wat verstaat men onder een sociale utopie en wat verstaat men onder een technische utopie?

Leg vervolgens uit of het voorkomen van moord in de wereld van Minority Report, zoals hierboven beschreven, kenmerken heeft van een sociale utopie of van een technische utopie.

Ook Karl Marx heeft zich bezighouden met de toekomst. Hij heeft een toekomstverwachting geschreven in de vorm van een manifest. In dit Communistisch Manifest schrijft Marx:

tekst 3

De wapens, waarmee, de bourgeoisie het feodalisme te gronde heeft gericht, richten zich nu tegen de bourgeoisie zelf.

Maar de bourgeoisie heeft niet slechts de wapens gesmeed die haar de dood brengen; zij heeft ook de mannen voortgebracht die deze wapens zullen hanteren – de moderne arbeiders, de *proletariërs*.

bron: Karl Marx en Friedrich Engels, Het Communistisch Manifest

Zowel door Karl Marx als in het verhaal van de film *Minority Report* wordt ervan uit gegaan dat de toekomst zich noodzakelijk zal voltrekken. Toch is er een verschil in opvatting wat betreft de noodzakelijkheid van de toekomst.

2p 10 Leg uit wat dat verschil is.

Op het einde van de film *Minority Report* krijgt agent John Anderton beelden te zien van een moord die uitgerekend hijzelf binnen 36 uur zal plegen. Hij slaat meteen op de vlucht en gaat op onderzoek uit omdat hij niet gelooft dat hijzelf ook een potentiële moordenaar is. Zijn vlucht kan op het eerste gezicht worden gezien als daad van paniek, maar Ernst Bloch zou het gedrag niet alleen uit paniek verklaren.

2p 11 Hoe zou Bloch het principe waarop het gedrag van John Anderton berust benoemen en uitleggen?

Leg het principe van Bloch uit en pas dit toe op het gedrag van Anderton.

Aan utopieën liggen vaak visies op de maakbaarheid van de samenleving ten grondslag. Dat is ook het geval in de film *Minority Rapport*, als we ons beperken tot het Pre-Crime aspect in het verhaal.

2p 12 Leg uit of er in *Minority Report* sprake is van maakbaarheid van de samenleving.

In onderstaand fragment uit *Utopia* van Thomas More spreekt hij over de opvoeding van de mens in zijn ideale samenleving.

tekst 4

Bij het begin van elke maaltijd wordt iets voorgelezen met een zedelijke strekking, maar kort, zodat het niet gaat vervelen. Hieraan knopen de ouders een opvoedend gesprek vast – opvoedend maar daarom nog niet zwaar op de hand en ook niet zonder humor. Ook houden zij geen lange vertogen die de hele duur van de maaltijd in beslag nemen.

Integendeel, zij luisteren ook graag naar de jongeren, en lokken ze opzettelijk uit hun tent, om een indruk te krijgen van ieders karakter en gaven; die komen bij de maaltijd immers veel meer ongedwongen aan de dag.

bron: Thomas More, Utopia

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

We kunnen de visie op maakbaarheid uit Minority Rapport vergelijken met die van Thomas More uit tekst 4.

- 2p 13 Komen beide visies op maakbaarheid overeen of verschillen ze van elkaar? Geef een argumentatie voor je antwoord.

Als we de vraag stellen naar de wenselijkheid van een samenleving zoals wordt weergegeven in Minority Rapport, komen we op het terrein van de ethiek. Dat mensen niet veroordeeld kunnen worden om wat zij denken, maar slechts om wat zij daadwerkelijk doen of gedaan hebben, lijkt in onze huidige samenleving vanzelfsprekend te zijn.

Toch zijn in onze hedendaagse samenleving aspecten te herkennen van de wereld die in Minority Report wordt uitgebeeld: mensen worden opgepakt tijdens voetbalwedstrijden als zij zich als hooligan dreigen te gaan gedragen. En mensen die te veel informatie opvragen over mogelijke terreurdoelen als bijvoorbeeld Schiphol worden als mogelijke toekomstige schuldige in het oog gehouden.

Er lijkt in onze samenleving in dat opzicht dus langzaam een verschuiving plaats te vinden richting 'Minority Report': zo word je door de politie gearresteerd als je van plan bent een illegale daad te plegen.

Het gedrag van de agenten van de Pre-Crime afdeling kan zowel vanuit de plichtethiek als vanuit de gevolgenethiek uitgelegd worden.

- 4p 14 Leg uit dat dit gedrag van de agenten van de Pre-Crime afdeling zowel op grond van de plichtethiek als op grond van de gevolgenethiek uitgelegd kan worden. Geef in je antwoord duidelijk aan wat onder plichtethiek en wat onder gevolgenethiek verstaan moet worden.

Naast films die in de toekomst spelen zijn er verschillende games of computerspellen die de deelnemer in een virtuele, kleine utopie verplaatsen. Een voorbeeld hiervan is het computerspel 'Second Life'. Dit is een virtual reality spel waarin de speler zijn uiterlijk door middel van een zogenaamde 'avatar' naar wens kan aanpassen. Hij of zij kan ook huizen of andere voorwerpen naar eigen wensen ontwerpen. Daarnaast heeft de speler een onbeperkte keuze om zijn eigen identiteit en sociale gedrag te kiezen.

De vraag hierbij is in hoeverre wij verantwoordelijk zijn voor onze gedragingen in die virtual reality en in hoeverre het virtuele gedrag bepalend mag zijn voor het leven in de 'echte wereld'.

Stel je bent in de echte wereld een aanhanger van de deugdethiek.

- 2p 15 Zou jij je in het spel 'Second Life' als aanhanger van de deugdenethiek hetzelfde gedragen als in de echte wereld of zou je je anders gaan gedragen? Geef een argumentatie voor je antwoord.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.